

relativizmust, ha a sokféle művészettörténeti anyag funkció-sokfélesége láttán a közös esztétikai értékrendszert már nem tartjuk egyaránt alkalmazhatónak? (A primitív és a naiv művészet esetében. Ami az általános esztétikai rendszerbe nem fér be, az inkább esztétikán kívüli jelenségként látszik számbaveendőnek.) Nem kellene-e határozottabban szembenézni az érték és a jelentés mibenlétének kérdéseivel, ha fejtegetéseink sarkalatos pontjain sűrűn szerepeltetjük ezeket a fogalmakat? Egyértelmű-e, hogy külön műtípust képvisel „a személyes megnyilatkozást tolmácsoló mű”? (Nem éppen „zárt világot” adása határolja el az ilyen, expresszionista vagy romantikus típusú remekművet is a nem-remekműtől, esetleg éppen örülteknek művészi *jellegű*, de nem azonos *értékű* tárgyteremtő megnyilatkozásaitól?) És így tovább.

De hát nemcsak hogy a tudomány általános — és a művészettudományoknál különös mértékben érvényesülő — természetéből adódik, hogy még a legjobb művek olvasta után is bőven maradnak föltevésre kíváncsozó kérdéseink. Részben a kötet jellegéből is adódik a továbbkérdés, hiszen — ha láthatók is a szemléleti egység összekötő szálai — nem egységes rendszerré kiépített könyvet kínált olvasóinak a szerző, hanem változatos tanulmánygyűjteményt. Aki a művészetek kérdéseinek igényes tanulmányozására törekszik, az így is örömmel üdvözölheti, mint az e nembe tartozó hazai munkák legjavához tartozó könyvet. (Kár, hogy a szakzsargonnak a használata több helyütt megnehezíti a gondolatmenet logikájának nyomonkövetését: így talán valamivel kevesebbekhez jut el, mint ahányan szellemileg megtermékenyülhetnének tőle.) (*Magvető*, 1973.)

TAMÁS ATTILA

Sükösd Mihály: Kilátó

„... Ott, ahol még nem dőlt el semmi visszavonhatatlanul, de talán épp eldőlni van; ahol a figyelő szemnek még földerenghet: mi az, amit a tudat ellenőrizhet s mi az, ami már a tudatot ellenőrzi.”

(Csoóri Sándor: *Séta, esernyő alatt*, 1974)

Sükösd Mihály új kötete nem „világirodalmi tárgyú” tanulmányokat tartalmaz, amint a fül állítja. A fülekből — ha ugyan még szükség lenne rá — kitűnő példákat lehetne gyűjteni a terjeszkedő kiadói szürke hályogra, a jelen kötet esetében azonban másról van szó. „Világirodalmi tárgyú”-ként olvasva ezeket a tanulmányokat, az ember ugyanis néhány ismert vagy kevésbé ismert könyv és szerző okos és többnyire tökéletesen *comme il faut* elemzését találja; azt a tán szürke és göcsörtös, de viszonylag pontos és magasrendű akadémiai stílust és szellemet, melynek hiánya vagy éppen tagadása olyan élvezetes olvasmányokká varázsolta Szerb Antal, Babits Mihály, Halász Gábor, Németh László, Cs. Szabó László vagy Féja Géza irodalomról szóló írásait. Vagy — izzig-vérig mai utódjukként — Sükösd Mihály *Változatok a regényre* című kísérletét, melynek tárgya csakugyan az irodalom volt, ami előtt persze éppúgy pusztá provinciális erőlködés a világ jelző, mint például a „színvonal” előtt. Hisz minden valamirevaló irodalom lényéből és lényegéből következően „világ”, méghozzá kettős értelemben: mint része az emberiség nagy közös kozmikus vállalkozásának, s mint egy önnön fejlődését önnön törvényei szerint meghatározó kis világ. Egy makro- s egy mikrokozmosz örökös

összeegyeztethetlensége feszül gracilisan törekeny és roppant teherbírású ívekké az irodalomban, s a hidakon az olvasó különösebb veszély nélkül kelhet át a lélek mélységei felett. Rábízatik, hogy közben lepillant-e vagy sem. Csakhogy az akadémikus kritika- és irodalomtörténet-írás, holmi jó bedekkerként, minduntalan megmagyarázza néki a látnivalókat. Így kopik azután szellemi turistává az egykor fogékony olvasó. És épp ettől védi egy-egy nagyszerű — írjuk csak le bátran, ha Sükösd jelen könyve előszavában joggal fázik is a napjainkra csúnyán lejárattott névtől — esszé. Amilyen Fülep Lajos Dante- vagy Ariosto-tanulmánya volt. Vagy a *Hétköznapiok és csodák*, melynek néhány elméleti megállapítását tán csakugyan — amint Sükösd írja — megcáfolta a történelem; közérdekű lényege azonban — tanú reá Páskándi, Csurka, Gulyás János, Bulla Károly novellisztikája — változatlanul érvényes. És Sükösd irodalomszemléletét is tán leginkább épp a heves elfogadás és elutasítás ama kettőssége determinálja, ahogyan — Lukács György szuggesztív marxi racionalizmusához föllebbezve — a főntebb említett nagy eszszéista elődeihez viszonyul. Ezt az új irodalomszemléletet fejti és fejezi ki a *Változatok a regényre*; remek példáiban még szebben, mint elméleteiben. A jelenleg recenzióként kötetben azonban, ismételjük meg, lényegében nem irodalomról van szó.

Nézzük csak sorra a kötet írásait. Az első (1961-ben íródott) Samuel Pepys tíz naplóíró évről szól, az 1660-as évek Angliájáról, közelebről egy akkori angol „literary gentleman”, mai szóval közéleti értelmiségi életérzéséről. Illetve pontosabban a kategória prehistóriájáról, hiszen Pepys korában még jóformán nem is körvonalazódott egy efféle társadalmi szerep; ő legfeljebb Kolumbusza ha volt az új világnak, a „lehetőségek fürkészője, az esélyek biztos érzékű kihasználója. Megbecsült hivatalnok akart lenni, jól akart élni, s megírni, hogy eközben mi történt vele”. A következő esszé hőse, James Boswell azonban már nem ilyen „angyali ártatlanságú” figura. Ő makacsul és céltudatosan küzd a hírnévért és nagyemberiségért, és erre — ezért kulcsfigura — azt eszeli ki, hogy megírja írásaik alapján híressé vált emberek intimitásait. Így válik, mérhetetlen becsvágyán s hiúságán keresztül a XVIII. század közepére immáron kikristályosodott új társadalmi szerep hiteles sociográfusává, mintegy önmaga tulajdonságaival és vágyaival érzékelve az új szférát. A következő, Macaulayról szóló írás méltóságteljes csúcán mutatja, szerencsés csillagzat alatt az írásából és közéleti tevékenységéből élő embert: progresszív liberális értelmiségi formájában. Sükösd jól ismeri persze, s Marx nyomán gondosan elemzi is a szerep Macaulayra is érvényes korlátait, de — mindig Marx útmutatását követve — azt is regisztrálja, hogy tehetség s szabadságszeretet még ezek ellenére is, sőt ezeken belül is megvédte hőstét a legnagyobb buktatótól. „Macaulay immár történelmi szerencséje, hogy az elhárjasult viktoriánus liberalizmus királynakazókat vallhatott őseül.” S mi Huxley történelmi szerencsétlensége, illetve tévedése? Ezt vizsgálja felelősséggel és érzékenyen a következő esszé. S vizsgálja az értelmiségi táj változását Huxley korában, egy évszázaddal Macaulay és kettővel Boswell után. Ebben a tájban rímelt kettős ellentéttel Huxley, azaz „az emberiség jövőjét kutató, de az emberiséggel csak elvont elméletek képletén át kapcsolatot tartó magányos értelmiségi” jelenségére Bertrand Russel felvilágosodott és felvilágosító — épp „korszerűtlenségében” nélkülözhetetlenül időszzerű — XVIII. századot idéző közéletisége és Georg Steiner kortárs gondokat látó és konfrontáló erősen modern, „integrált” racionalizmusa. De elég a felsorolásból, hiszen ennyiből is világosan látható, hogy Sükösd az „Értelmiségi terepszemlélt” folytatja; kiegészíti a múlt s új idegen égtájak irányában. Az említett vagy elemzett irodalmi művek kilátók ezen a terepen; bepillantathatunk róluk a közvetlenül be nem járt vagy soha be nem járható vidékekre. Hasonlóképpen dolgozik Steiner is, csak ő nagyon sokféle kilátót használ. Sükösd megelégszik a szépirodalmival és a szociológiával. Ebből a két szemszögből vizsgálja a jelen kötet nagyobbik felében az amerikai értelmiség áttekinthetetlenül bonyolult világát.

Kiteregeti szép sorban a földrésznyi ország eszmei-ideológiai szorongásait és szorításait; a Dél konzervált reakcionizmusától a modern hippikultúra steril önbővítésaiig. Az amerikai szociológiai esszé művelőihez hasonlóan — akiről két

pontos és a szakirodalomban is párját ritkító tanulmány szól a kötetben — ő is elsősorban leír, de ő is úgy, hogy nem áll meg az elemzésnél: a szerkezetileg elkülöníthető jelenségeket (ez volt a chicagói szociológusiskola nagy metódikai újítása) működésképes modellé integrálja. S így még tán az is előnyére válik, hogy sohasem járt Amerikában: megmenekül Amerikát járt riportereink és professzoraink nagyképmű bennfenteskedéseitől; nem akarja sem önmagával, sem velünk elhitetni, hogy ismeri a dolgok nyitját; szabad be- és kimeneteket hagy modelljében, melyeknek összekapcsolását az olvasóra bízta. És így már egyáltalában nem érthetetlen többé az ellenkultúra szentimentális értelemellenessége: logikus következménye annak a jellegzetes értelemellenes értelmiségi magatartásnak, amely Hemingway mesterien és mesterségesen szófukar, markánsan marcona hőseit lökte az érzelmek és a gondolkodás feleslegesnek ítélt képleteiből a nagybetűs Tettek világába. Ebben a világban a dolgok végiggondolását könnyen fölválthatja valamilyen sztereotipizált viselkedés; a vörös kendőt lengető torreadoré, a colttal hadonászó cowboyé vagy a kábítószeres szerelemben fölolvadó hippie: lényegében mindegy. A tartás helyébe észrevétlenül a magatartás kerül; s a konformizmus elleni lázadás a magatartás szintjén szükségképpen a lázadás konformizmusát teremti meg. Amerika persze nagy test, és nemcsak mozdítani — mint Simone de Beauvoir hangsúlyozta —, hanem megismerni is nehéz; Sükösd egy percre sem állítja, hogy ismeri az amerikai értelmiséget. Néhány író és néhány szociológus művét ismeri, akiket kitűnő érzéssel választ ki a kínálkozó szerzők tömegéből.

Tán éppen a szerencsés kiválasztás miatt érdekesek elsősorban Sükösd kilátói. Legjobb esszéiben sikerül olyan pontokat választania az újkori kultúra áttekinthetetlen terepén, „ahol a figyelő szemnek még földereghet: mi az, amit a tudat ellenőrizhet, s mi az, ami már a tudatot ellenőrzi”. Erről a Csoóri Sándor-i magaslatról láttatja meg Sükösd az olvasóval egy-egy olyan — Németh László-i értelemben tekintett — „vállalkozás” lehetőségeit és korlátait, mint Hemingway, Faulkner, Malcolm X vagy Simone de Beauvoir. És ugyaninnen mutatja meg — s ez *Kilátó*-jának különös érdeme — napjaink aggasztó értelmiségi alábukását az erőszak mocsarába; így például az *Értelmiségi terepszemlé*ből megismert (s megutált) ultrabalos Willy G.-t itt már szabályos és leplezetlen fasisztaként látja viszont: az olvasó, s a Jugoszláviát főként „lekapitalistázó” olasz ifjúmaoista luxuslakásáról olvasva töprenghet, hogy vajon miféle fantomok és divatok ellenőrizhetik a tudatát? És így Sükösd tanulmánya — a mai filozófiai esszé mesterének, Bretter Györgynek a szavával szólva — „megtanít bennünket hallgatni a számunkra hozzáférhetetlen dolgokról vagy azokról, amelyeket nem ismerünk. És már ez is haszon, mert ha a ráció mellékösvényére tévedünk, akkor is jó az, ha az utat nem keresők szövegében felismerjük a piac ködképeinek számunkra elfogadhatatlan megnyilatkozását”. (*Szépirodalmi*, 1974.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Miért kiáltották ki Masoko Köztársaságot?

LÁZÁR ERVIN: BUDDHA SZOMORÚ

Ahogy a proliarcú taxifőfő a kötet egyik novellájában könnyedén felviszi a levegőbe az öreg Warszawát, valahogy úgy emelte el Lázár Ervin is a sokat próbált, viharvert „kocsit”: a realista novellát az aszfalttól: életünk köznapi logikájától és dramaturgiájától.

Első novelláskötetében; a *Csonkacsütörtök*ben még nyoma sem volt ilyesféle attrakciónak. Ott még az életkedv, az emberszeretet, ami azóta is Lázár Ervin